

PAPER DETAILS

TITLE: ATÎK SIKÂYET DEFTERLERI'NDE URFA (RUHA) VAKIFLARIYLA ILGILI SORUNLAR

AUTHORS: Abdullah Ekinci, Berna Torkak

PAGES: 1818-1838

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3566709>

Yayın Geliş Tarihi: 29.11.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1397607>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1818-1838
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİ'NDE URFA (RUHA) VAKIFLARIYLA İLGİLİ SORUNLAR

*Abdullah EKİNCİ**

*Berna TORKAK***

Öz¹

Bu çalışma, 1649-1837 yılları arasında Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili sorunları ele almaktadır. İslam devletlerinde asırlar boyunca derin tesirler bırakan vakıflar dinî, sosyal, kültürel ve hukukî bir müessesedir. Bu müessese bilhassa Osmanlı Devleti'nde büyük bir gelişim göstermiştir. Toplumun hemen hemen bütün ihtiyaçlarına cevap veren vakıflar, devletin içinde bulunduğu duruma da bağlı olarak zaman içerisinde bozulmaya başlamıştır. Bu da vakıflarda çeşitli sıkıntı ve problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Urfa'daki vakıflarda yaşanan temel sorun yönetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerden kaynaklanmaktadır. Şehir sakinlerinin Divan-ı Hümayun'a ilettikleri şikâyetlerde vakıfların eski fonksiyonunu kaybettiği müdahale, rencide, taaddi ve gadr kelimelerinden anlaşılmaktadır. Şikâyetlerdeki bu retorik söylemler tevliyeti, geliri ve hizmeti ele geçirmeye çalışanların haksızlığına işaret etmektedir. Vakıflarda gelir ve hizmet gaspında bulunan kişiler askerî ve maliye beratlarını öne sürmekteydi. Müşteki ve müştekanın meşrulaştırma aracı sayılan bu beratlarla karşı Divan, defterlere müracaat ederek adaletsizliği ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Urfa vakıflarıyla ilgili adalet denetim mekanizmasına iletilen şikâyetlerdeki problemlere odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Arşivi'nde bulunan Atik Şikâyet Defterleri, Evkaf Defterleri, Urfa Şer'iyye Sicilleri ve bireysel belgelerden istifade edilerek alandaki mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa (Ruha), Vakıf, Atik Şikâyet Defterleri, Divan-ı Hümayun.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ekinci, A. & Torkak (2024). Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa (Ruha) vakıflarıyla ilgili sorunlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1818-1838.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-4767-2002, aekinci@harran.edu.tr.

** Dr., ORCID: 0000-0003-1994-9956, bernatorkak44@gmail.com.

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

PROBLEMS RELATED TO THE FOUNDATIONS OF URFA (RUHA) IN THE ATİK ŞİKAYET DEFTERS

Abstract

This study deals with the problems related to the foundations of Urfa in the Atik Şikayet Defters between 1649 and 1837. Foundations are a religious, social, cultural and legal institution that left a deep impact on Islamic states for centuries. This institution showed a great development especially in the Ottoman Empire. The foundations, which responded to almost all the needs of the society, started to deteriorate and degenerate over time depending on the situation of the state. This led to the emergence of various difficulties and problems in foundations. The main problems in the foundations in Urfa stemmed from management, income, social services and servants. In the complaints submitted to the Divan-ı Hümayun by the inhabitants of the city, it is understood from the words interference, offense, taaddi and gadr that the foundations lost their former function. These rhetorical discourses in the complaints point to the injustice of those who tried to seize the trusteeship, income and services. Those who extorted income and services from the foundations claimed military and fiscal certificates. Against these certificates, which were considered a means of legitimizing the complainant and the complainant, the Divan tried to eliminate injustice by resorting to the ledgers. Therefore, this study focuses on the problems in the complaints submitted to the judicial oversight mechanism regarding the foundations of Urfa. In this direction, it is aimed to contribute to the existing literature in the field by utilizing the Atik Şikayet Defters, Evkaf Defters, Urfa Shar'iyye Registers and individual documents in the Ottoman Archive.

Keywords: Urfa (Ruha), Foundation, Atik Şikayet Defters, Divan-ı Humayun.

GİRİŞ

Bir malın sahibi tarafından toplumun ya da insanlığın yararına hayır cihetine ebediyen tahsis edilmesi İslam medeniyetinin önemli unsurlarından biri olan vakıf müessesesini ifade etmektedir (Günay, 2012, ss. 475). Bu müessese, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar toplumun içtimai, kültürel ve iktisadi hayatında önemli bir rol oynamıştır (Teber, 2002, ss. 198). Uzun yüzyıllardan beri İslam memleketlerinde büyük bir ehemmiyeti bulunan vakıflar yardımlaşma, dayanışma, iyilik ve şefkat duygularını temelinde barındırmaktadır (Yediyıldız, 2012, ss. 479).

Vakıflar hayırseverlik ve yardımlaşma duygusu dışında devletin ifa ettiği birçok kamu hizmetini yerine getiren müesseselerdir (Cin & Akgündüz, 2011, ss. 464). Günümüzde kamu hizmeti mahiyetindeki yol, köprü ve sulama işleri, hastaneler ve fakirlere yardım gibi muavenet işleri, kütüphaneler ve medreseler gibi birçok içtimai vazifeler vakıflar tarafından yerine getirilmiştir (Köprülü, 2005, ss. 263).

Toplumda bütün herkese hizmet sunan vakıflar, sosyal adaletin sağlanması noktasında önemli katkılar sağlamaktaydı (Taşkesen, 2017, ss. 62, 63). Sosyal adalet

ve sosyal hizmeti sağlamaya özen gösteren vakıflar yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçları muhtaç şartı aramaksızın yerine getirmekteydi (Kırçıl Akkoç, 2010, ss. 64). Toplumun geneline eğitim, kültür, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmeti sunan vakıflar (Şensoy, 2016, ss. 41) hayır, yardımlaşma ve dayanışma müessesesi olarak telakki edilmekteydi (Kaya, 2017, ss. 1).

Ekonomik refahın sağlanması ve sosyal dayanışmanın artmasına katkı sağlayan vakıfların, (Kaya & Koca, 2020, ss. 146) XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sayılarında bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın nedenlerinden biri zürri vakıflar olmuştur (Tunç, 2020, ss. 103). Aile fertlerinin yararına kurulmuş olan zürri vakıflar, (Akipek & Altaş, 1988, ss. 146) mülkiyet bütünlüğünü ve aile servetini korumayı amaçladığı gibi hayır amacıyla da kurulmuştur (Şahin Allahverdi, 2016, ss. 315, 316). Vakıf kuran kişi, bir taraftan ailesine sürekli bir gelir kaynağı sağlarken diğer taraftan da kendi kurmuş olduğu müesseselerde aile fertlerini çalıştırarak çeşitli sahalarda halka hizmet sunmuştur (Yediyıldız, 2003, ss. 18, 19). Ancak zaman içerisinde vakfın evladı olduğunu iddia edenler nedeniyle birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. İcareteyn denilen çift kiralama sistemi dışında gedik ve mukataa gibi vakıf gelirlerini oluşturan kiralama sistemlerinde de (Kaya, 2014, ss. 70, 71), kiracılar tarafından kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Yine 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte vakıfların gider fazlaları burada toplanmıştır. Bu nezarete toplanan paralar, vakıfların zaruri harcamaları dışında devletçe kullanılmıştır. Giderlerin bu şekilde kullanılması neticesinde birçok vakfın bakım ve tamiratyı yapılamamıştır (Alkan, 2007, ss. 76-79). Bunların haricinde vakıfların denetiminden kaynaklı problemler ile vakıf hizmetlilerinin müdahalelere maruz kalması ve kişisel çıkarlarına yenik düşerek vakfın gelirlerinden nemalanma düşüncesi sistemde sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Torkak, 2023, ss. 85-88).

Genel çerçevede vakıf sisteminde bozulma süreçlerine dair yaşanan tüm bu sıkıntılar Atik Şikâyet Defterleri'ne yansımıştır.² 1649-1837 yılları arasında Osmanlı taşrasında şahsi davaları, askerî ve mülkî amirler ile memurlardan gelen her türlü şikâyetleri kapsayan bu defterlerde vakıf müessesesi ile ilgili de birçok şikâyet bulunmaktadır. Ahkâm ve Mühimme Defterleri'nin devamı olan Atik Şikâyet Defterleri (Aktaş, 1991, ss. 68), Osmanlı bürokrasinin önemli defter serilerinden biri sayılmaktadır (Emecen, 2005, ss. 125). Mühimme ve Şikâyet Defterleri'nden sonra her türlü şikâyetler eyaletlere özgü şekilde Ahkam-ı Şikâyet adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Bu defter serisinden önceki defterlere Atik Şikâyet Defterleri denilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 213 adet bulunan Atik Şikâyet Defterleri'nde (Kovacs, 2013, ss. 274, 276) Urfa³ vakıflarında meydana gelen

² Atik Şikâyet Defterleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışma Hans Georg Majer tarafından yapılmıştır bk. (Majer, 1984).

³ Şikâyetlerde Ruha olarak geçmektedir. Arap hakimiyeti sonrasında şehre resmi olarak Ruha denilmeye başlamıştır (Ekinci & Paydaş, 2008, ss. 3).

sorunlara dair şikâyetler yer almaktadır. Bu vakıflara dair bilgiler tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Atik Şikâyet Defterleri’ndeki Urfa Vakıfları

1	Halilürrahman Vakfı
2	Mevlid-i Halilürrahman Vakfı
3	Veysel Karani Vakfı
4	Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı
5	Mevlevihâne Vakfı
6	Sultanzâde Vakfı
7	Hamza Curun Vakfı
8	Cami-i Kebir
9	Karaburç Camii
10	Tohtemur Camii
11	Narınca Camii
12	Yusuf Paşa Camii
13	Mencek Zaviyesi
14	Hasan Paşa Camii
15	Kutbeddin Camii
16	Şatır Hüseyin Ağa Camii
17	Timurboğa Medresesi
18	Hindiye Tekkesi
19	Şeyh Müslüm Zaviyesi

Tablo 1’de isimleri verilen Urfa vakıflarındaki sorunların temelinde yönetim, gelir, hizmet ve hizmetlilerin dahil olduğu ya da maruz kaldığı haksız müdahale kaynaklı şikâyetlerin bulunduğu görülmektedir (Tuğluca, 2016, ss. 216). Urfa vakıflarıyla ilgili bu şikâyetler genellikle Divan-ı Hümayun’a gelerek, arzuhalde ya da mektupla iletilmiştir. Reaya, askerî, müslim ve gayrimüslim herkesin bu yollar ile ilettikleri şikâyetlere (İnalcık, 2017, ss. 65) karşı Divan, Urfa’daki yerel yöneticilere hükümler göndererek haksızlığın giderilmesini istemiştir.⁴ Yine Divan, vakıflarla ilgili bazı şikâyetlerde Divan-ı Hümayun’da veya Defterhâne-i Amire’de bulunan Evkaf ve Anadolu Muhasebe Defterleri’ne bakarak hüküm vermiştir.

Şikâyetlerde *taaddi*, *gadr*, *rencide* ve *müdahale* kelimeleri ile ifade edilen haksızlıklara karşı, haklı olan taraf fetva, hüccet ve berat gibi delillendirme araçlarıyla Divan’da bir adalet arayışı çabasında bulunmuştur. En yüksek yargı

⁴ Çalışmada, doğrudan Urfa yöneticilerini muhatap alan şikâyetler seçilmiştir. Bu şikâyetler içerisinde köy ve nahiyeler yer almasından dolayı çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun haricindekiler dahil edilmemiştir.

makamı olan Divan-ı Hümayun'da (Mumcu, 2020, ss. 68) adalet talep eden Urfa sakinleri böylece vakıflardaki sorunları ileterek merkezi haberdar etmiş oluyorlardı. Merkez de bu sayede taşrayı denetim altında tutmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki iktisadi, siyasî ve sosyal durumu ve bu duruma bağlı olarak yeniden yapılanma süreci yereli denetleme ihtiyacını doğurmuştur (Tuğ, 2023, ss. 16). Bu ihtiyacın bir sonucu olan Atik Şikâyet Defterleri böylece Urfa'daki vakıflara dair önemli argümanlar sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma söz konusu defterler üzerinden Urfa vakıflarındaki yönetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerle ilgili şikâyetlere odaklanmaktadır.

Yönetim

Vakfın yönetim ve idaresinden sorumlu olan mütevellinin, vakfı şer'i hükümlere göre yönetmesi gerekmektedir. Osmanlı'da mütevellinin yaptığı bu iş genellikle tevliyet olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2006, ss. 217; Arslanboğa, 2018, ss. 553). Atik Şikâyet Defterleri'nde yönetim ve tevliyetle ilgili şikâyetler arasında mütevelliyeye yönelik yapılan müdahalelerin olduğu görülmektedir. Tevliyet görevini ifa eden mütevelliler, uzun yıllar boyunca hizmetlerini yerine getirmelerine rağmen müdahalelerden kaçamamışlardır. Zira mütevelliyeye karşı müdahaleyi gerçekleştirenler onun *edâ-yı hizmet* etmesini önemsememekteydi. Önemli olan husus tevliyeti bir şekilde ele geçirmektir. Tevliyeti ele geçirmenin yollarından biri beratlarıdır. Çünkü berat, vakıflardan haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler için önem arz etmekteydi. Bu yolu tercih edenler, çeşitli bahaneler öne sürerek tevliyeti zapt etmek istiyorlardı. 1703 yılında Halilürrahman Vakfı şeyhi böyle bir olaya maruz kalmıştır. Vakfın tevliyeti Şeyhzâde Mehmed'in üzerinde olmasına rağmen Seyyid İsmail'in müdahalesi ile karşılaşmıştır. Bu müdahale sonrasında Şeyhzâde Mehmed, Divan-ı Hümayun'a giderek Seyyid İsmail'den şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyet öncesinde her iki taraf olay mahallinde murafaa olmuşlardı. Muhtemelen bu murafaa, Şeyhzâde Mehmed'i tatmin etmemiş olacak ki Urfa'dan kalkıp İstanbul'a Divan-ı Hümayun'a kadar gitmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 39, ss. 556, h. 2367).

1704 yılında ise yine buna benzer bir olay Veysel Karani Vakfı'nda yaşanmıştır. Şikâyeteye göre vakfın tevliyeti Ebubekir üzerinde olmasına rağmen Ali ve Ramazan tevliyete müdahale etmişlerdir. Bu şikâyeteye dikkat çeken hususlardan biri yine beratlar olmuştur. Fakat bir taraf maliye beratını diğer taraf ise askerî beratını öne sürmekteydi. Verildiği kalemlere göre bu isimleri alan beratların büyük kısmını maliye beratları oluşturmaktaydı. Vakıflarla ilgili vazifeler için maliye kaleminden verilen beratlar kullanılmaktaydı. Askerî beratlar ise kazasker tarafından verilmekteydi. Hangi kalemin, hangi beratı vereceği belli olmasına rağmen istediği beratı hakkıyla alamayan bazı kişiler rüşvet vererek diğer bir kaleminden berat almaktaydılar (Kütükoğlu, 1988, ss. 131, 132). Bu şikâyeteye de bir taraf haksız yollardan beratı elde etmiştir. Nitekim Ebubekir maliye beratıyla, Ali ve Ramazan da askerî beratıyla tevliyetin üzerlerinde olduğunu iddia etmekteydiler. Ali ve Ramazan bu berata güvenerek 1698 senesinden beri Veysel Karani Vakfı'nın

mahsulünü almışlardı. Yaşanılan olaylar üzerine Ebubekir, maliye beratını delil göstererek her ikisinden şikâyetçi olmuştur. 1703 yılında başlayan bu şikâyet iki yıl daha devam etmiştir. Keza bu yıllara ait defterlerde aynı kişilerin söz konusu olaya dair şikâyetlerinin olduğu görülmektedir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 41, ss. 163, h. 725; BOA, A. {DVNSSKT. d. 44, ss. 185, h. 787; BOA, A. {DVNSSKT. d. 44, ss. 197, h. 837).

Urfa'da vakıflarla ilgili şikâyetlerde tevliyyete müdahale edenler arasında mütegalibe⁵ olarak adlandırılan zorba kişiler de bulunmaktadır. 1725 yılında Cami-i Kebir tevliyyeti Mustafa'nın üzerine olmasına rağmen mütegalibeden Muhsin tevliyyeti zapt etmiştir. Bu zapt sonrası Mustafa şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d. 104, ss. 288, h. 2). Yine benzer bir olay Biretü'l-Fırad'da⁶ meydana gelmiştir. Burada bazı cami ve zaviyelerin hem mütevellisi hem de nazırı olan Şeyh Abdülkadir, mütegalibelerin zaptına maruz kalmıştır. Mütegalibeler bunun hizmetine karşılık geleni vermeyip, muhalefet etmişlerdir. Zapt ve müdahale sonrasında Şeyh Abdülkadir, fetvasını da eline alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d. 125, ss. 595, h. 2).

Urfa'daki vakıfların bir kısmında müşterek tevliyyetle ilgili aynı müdahalelerin olduğu görülmektedir. Müşterek tevliyyetlerde şahıslardan birinin diğerinin vazifesine ve hissesine müdahale etmesi şikâyetle neden olmuştur. Bu müdahil olma durumu müşterekliği yani ortaklığı bozmuştur. 1728 yılında Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nda, İbrahim ve Halil tevliyyete müştereklerdi. Bu müşterekliğe zarar veren kişi Halil olmuştur. Çünkü Halil, kendi hissesi haricinde İbrahim'in de hissesine düşeni zapt etmiştir. Bunun üzerine İbrahim, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat ederek bunların tevliyyete müşterek olduklarını ve birbirlerinin vazifelerine müdahale edilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 120, ss. 142, h. 1).

Gelir

Vakıfların devamlılığını sağlayabilmesi ve çeşitli hizmetleri sunabilmesi için gelirlere ihtiyaç duyulmaktadır (Şensoy, 2016, ss. 46). Defterlerde *galle ve akar* (BOA, A. {DVNSSKT. d. 112, ss. 557, h. 1; BOA, A. {DVNSSKT. d. 113, ss. 58, h. 2) şeklinde adlandırılan gelirler, tarım işletmeleri, meskenler, ticarî binalar, dükkânlar ve sanayi işletmelerinden sağlanmaktadır (Alkan, 2014, ss. 128). Urfa'da vakıfların gelirleriyle ilgili şikâyetler arasında tarım işletmeleri, ticarî binalar ve dükkânların olduğu görülmektedir.

Vakıf müessesesi içerisinde tarım işletmeleri bağ, bahçe, arsa, bostan, mezra, tarla, mukataa, çiftlik, köy ve maden ocaklarından oluşmaktadır (Yediyıldız, 2003, ss. 96). Bu işletmelerden elde edilen gelirler vakfın aydınlatılması, tamiri,

⁵ Lügatte zorba ve derebeyi anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2004, ss. 1281).

⁶ Osmanlı hakimiyeti süresince Birecik için Biretü'l-Fırad ismi kullanılmıştır. Bu isim Birecik ve Fırat'ın kalesi anlamına gelmektedir (Öğüt, 2013, ss. 7).

temizliği, sosyal hizmetleri ve personel giderlerine harcanmaktaydı. Vakfın gelir ve giderlerine dair envanterler kayıt altına alınmış olmasına rağmen vazifesine ve hissesine *kanaat etmeyenler* şikâyetin öznesi olmuşlardır. 1705 yılında kanaat etmeyenlerden biri Mehmed olmuştur. Karaburç Mescid-i Şerif Vakfı⁷ mütevellisi Şeyh Mustafa'nın şikâyetine göre vakfın gelir kaynaklarından biri Taşbasan köyünün mahsulüydü. Bu mahsulden yılda iki bin bir akçe gelir elde edilmekteydi. Bu gelirin bir kısmı Timurboğa Medresesi'ndeki müderrislere verilmekteydi. Mehmed de bu medresede müderristi. Mehmed'i, şikâyetin faili yapan husus hizmeti karşılığında aldığı ücrete kanaat etmemesiydi. Nitekim daha fazlasını talep eden Mehmed, Taşbasan köyünün ¼ mahsulünü zapt etmiştir. Birkaç seneden beri devam eden zapt üzerine müteveli Şeyh Mustafa, Divan-ı Hümayun'a şikâyetini iletmıştır. Divan, Şeyh Mustafa'nın şikâyetinin ardından Evkaf Defteri'ne bakarak haksızlığı önlemeye çalışmıştır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 42, ss. 499, h. 2147).

Vakfın gelir kaynaklarıyla ilgili bir diğer şikâyet çiftlikler olmuştur. Bilindiği üzere saraya yakınlığı bulunanların mirî toprakları kendilerine bağışlatıp, ardından da vakıf haline getirmeleri neticesinde çiftlikler ortaya çıkmıştır (İnalcık, 2009, ss. 331). Tohtemur Cami-i Şerif Vakfı'nın ise gelirini Karayer çiftliği, Mevlid-i Halil çiftliği ve Ayn-ı Halil çiftliği oluşturmaktadır. Vakıf dahilinde bulunan bu çiftliklerin öşür vergisi vakıftan alınmaktaydı. Öşür vergisi haricinde resm-i çift adı altında herhangi bir vergi türü defterde yazılı değildi. Ancak Rakka beylerbeyleri,⁸ iki seneden beri resm-i çift talebinde bulunarak vakfı zarara uğratmışlardır. Şikâyet *kadimü'l-eyyamdan beri* böyle bir talebin olmadığı vurgulanmaktaydı. Kadime atf yapılması aslında eskiden beri süregelen düzenin bozulduğuna ve şikâyeti yapan tarafın haklı olduğuna işaret etmekteydi (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 13, ss. 294, h. 1401).

Vergi konusuyla bağlantılı olarak 1727 yılında Döğerli aşiretine mensup bazı kişilerin bir şikâyeti bulunmaktadır. Bu şikâyete göre Sultanzâde Vakfı mütevellisi, defterde raiyyet olmadıkları halde rûsûm-ı raiyyet⁹ talebinde bulunmuştur. Aşiret mensupları ise vakıf dahilindeki köyün raiyyeti olmadıklarını belirterek şikâyetçi olmuşlardır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 115, ss. 84, h. 2).

Urfa'da geliri yüksek vakıflardan biri Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarıdır. Bu vakıflar hem peygamber ailesine hem de burada yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayıp, destek çıkmak için kurulmuştur (Kazıcı, 1999, ss. 237). XIX. yüzyılda Urfa'da 125

⁷ Caminin diğer adı Hızanoğlu Camii'dir bk. (BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 410, h. 330; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 727, h. 1071; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8830, ss. 107, h. 212; BOA, EV. d., 18256, ss. 3; Çoban, 2018, ss. 169; Yıldırım, 2020, ss. 350; Kahraman, 2016, ss. 269).

⁸ XVII. yüzyılda Rakka Beylerbeyleri Koca Dilaver ve Deli Dilaver Paşalar Urfa halkından haksız para taleplerinde bulunarak zulmetmişlerdir bk. (Ekinci & Torkak, 2022, ss. 589-610).

⁹ Reayanın ödemekle yükümlü bulunduğu raiyyet rûsumu hakkında detaylı bilgi için bk. (İnalcık, 1959, ss. 575-610).

adet vakıf, Haremeyn'e tahsis edilmiştir (Turgut, 2020, ss. 138, 139). Şehirdeki birçok dükkân, bahçe, ev, tarla ve bağ Haremeyn'e vakfedilmiştir (BOA, EV. d., 12979, ss. 1; BOA, EV. d., 17350, ss. 1, 2; BOA, EV. d., 22052, ss. 1, 2). 1730 yılında vakıf dahilinde bulunan bahçeyle ilgili bir konu defterlere yansımıştır. Haremeyn-i Şerifeyn'e vakfedilen bahçedeki sebze ve meyveden elde edilen gelir vakfa verilmekteydi. Bahçıvan taifesinin elinde bulunan fetva ve hüccet gereğince ne bahçeye ne de taifeye müdahale yapılmaması gerekmekteydi. Ancak tüm bunlara rağmen ehl-i örf taifesi ile mütegalibeden bazı kişiler, bahçıvan taifesine müdahale etmiştir. Bu müdahale sonrası bahçıvan taifesi Divan'a giderek şikâyetçi olmuşlardır (BOA, A. {DVNSSKT. d. 126, ss. 301, h. 4, h. 5}).

Yine vakfın geliri olan bahçelerin kirasıyla ilgili de şikâyetler bulunmaktadır. Bu şikâyetlerde sorunun sebebi kiracılar olmuştur. Çünkü kiracılar ecr-i misili ile kiraya verilen bahçenin bedelini ödemeye yanaşmamaktaydı. Burada ecr-i misilden kasıt kiracının bir sözleşmeye bağlı olmadan faydalandığı veyahut mülk sahibinin faydalanmasına engel oluşturduğu durumlarda ödemesi gereken kira bedelidir (Akgündüz, 1984, ss. 344). Bu bedel ona benzer yerlerin kirasına göre belirlenmekteydi (Devellioğlu, 1999, ss. 202). Bedelin ödenmemesi ya da tamamlanmaması vakfı zarara uğratmıştır. Narıncı Cami-i Şerif Vakfı mütevellisinin¹⁰ şikâyeti de bu zarardan kaynaklanmaktadır. Vakfın eski mütevellisi bir adet bahçeyi Mustafa'ya ecr-i misil ile kiraya vermiştir. Fakat Mustafa, bu kirayı vermemiştir. Yeni müteveli ise Mustafa'nın mütegalibe olduğunu ve kirayı hala vermediğini belirterek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetle göre Mustafa'nın mütegalibe olmasından dolayı hakkın icrası bir türlü mümkün olmamıştır. Bu yüzden müteveli, şeyhülislamdan fetva alarak Divan'a gitmiştir. Hakklılığını fetva ile delillendiren müteveli, şikâyetiyle vakfın gelirini koruduğu gibi aynı zamanda muhasebe kayıtlarında meydana gelecek noksanlığı da önceden merkeze bildirmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 116, ss. 205, h. 1}).

Vakıfların gelirleriyle ilgili şikâyetler arasında temlik konusu da yer almaktaydı. Bilindiği üzere devlet, mirî arazi konumunda bulunan bazı yerleri kendisine hizmet etmiş kişilere mülk olarak tevcih etmektedir. Arazinin bu şekilde verildiğini içeren belgeye temliknâme denilmektedir (İpşirli, 2011, ss. 430). Devlet bazı köy ve arazileri dervişlere, şeyhlere¹¹ temlik ederek oraları canlandırma politikasını izlemekteydi (Barkan, 1942, ss. 290). Saltanat bağışı olarak verilen temliklerin (Singer, 2004, ss. 38) sahipleri vergi ve idarî konularda bağımsızdı. Yani bu topraklarda sayım yapılamamakta ve yöneticiler müdahale edememekteydi (Barkan, 1980, ss. 152). Temlik edilen topraklar serbest mülk olduğundan devlet,

¹⁰ Şikâyetle iki mütevellinin isimleri yazılmamıştır. Yalnızca bir mütevellinin sabık yani eski olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden şikâyetle konu olan mütevelliler çalışmamızda eski ve yeni müteveli şeklinde ele alınmıştır.

¹¹ Urfa'da Şazeli Şeyhi Ali Dede'ye Karaköprü köyü temlik edilmiştir. Diyarbekir'de ise Şeyh Mahmud Urmevi'nin evlatlarına Kabi köyü temlik edilmiştir bk. (Ekinci & Torkak, 2023, ss. 41-54; Ekinci & Torkak, 2022, ss. 185-207; Ekinci & Asoğlu, 2018, ss. 189-195).

kendi adına birçok hakkı temlik sahibine devretmiştir (İnalcık, 2018, ss. 144). Özel mülkiyet statüsünde bulunan bu yerlerin bilhassa vergileri gelir kaynağı olduğundan zaman içerisinde sahte temlik iddialarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. 1735 yılında Abdurrahman'ın şikâyeti bu iddiadan kaynaklanmaktadır. Halep'te sakin Hamavizâde ailesinden bazı kişiler, selatin-i maziyye temlik iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar, iddia ettikleri yerin sahibinin sultan olmasını dayanak bilip, haksızlıklarını bu yoldan ilerletip durmuşlardır (Akdağ, 2020, ss. 633). Havâss-ı hümayun köylerinden Harran'ın, öşür vergisi has tarafından alınmasına rağmen bunlar hem Defter-i Hakani'ye hem de kadime aykırı davranarak vergiyi almışlardır. Bu aykırı davranış sonrası Abdurrahman, delillendirme aracı fetvasını da alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 149, ss. 297, h. 984).

Şehrin ticarî merkezini oluşturan han, çarşı, bedesten ve dükkânlar vakfa gelir sağlayan işletmeler arasında yer almaktaydı (Raymond, 1995, ss. 162, 163). Bu güçlü gelir kaynakları arasında bulunan çarşı ve dükkânlarla ilgili şikâyetlerde mütevellinin, esnafın ve mütegalibenin olduğu görülmektedir. 1731 yılında Yusuf Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın gelirlerinden biri dükkânlardı. Bu dükkânlarda bulunan esnaf vergilerini vermelerine rağmen mütegalibeden bazıları haksız vergi talebinde bulunmuşlardı. Esnaf, retorik olarak kendini haklı çıkarmak için *kendi üzerine düşeni* verdiğini belirtmekteydi. Fakat buna rağmen haksız vergi talebinden kaçamamışlardı (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 132, ss. 61, h. 1). Aynı vakıf dahilinde bez dokuma işiyle uğraşan çulhacılar (Akpınarlı, 1996, s. 20) da retorik söylemle kendi paylarına düşen vergiyi verdiklerini belirtmekteydiler. Ancak çulha esnafından bazılarının bunu vermemesi, gerek esnafı gerekse de gelirleri olumsuz etkilemiştir (BOA, A. {DVNS. ŞKT. d., 111, ss. 140, h. 3).

Urfa'da dükkânlardan sonra vakıfların bir diğer gelir kaynağı çarşılarıdır. Sipahi Çarşısı, Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın gelirini oluşturmaktaydı. Bu çarşının dört kapısı bulunmaktaydı (Kürkçüoğlu, 1990, ss. 35). Doğu, batı ve güneye açılan kapılar, şehrin sosyo-ekonomik hayatına yön vermekteydi. Sipahi Çarşısı bu kapılar ile bağlantılı olup; Urfa'nın iktisadî hayatının ana damarlarından birini oluşturmaktaydı (Ekinci, 2018, ss. 67). Çünkü kapılardan geçişlerde belirli bir ücret alınmakta ve bunun bir kısmı da vakfa verilmekteydi. Gelir söz konusu olduğunda kişisel çıkar devreye girmektedir. 1736 yılındaki şikâyetle göre müteveli de kişisel çıkarına yenik düşmüşse benziyordu. Müteveli, her ne kadar bu kapılardan alınan ücreti vakıf için aldığını iddia etse de bu iddiası Urfa halkının şikâyet etmesini önleyememiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 152, ss. 57, h. 203).

Vakıf Hizmeti ve Hizmetlileri

Vakıfların yönetim ve gelir kaynaklarına yönelik yapılan müdahaleler aynı şekilde hizmet ve hizmetlilerine karşı da yapılmıştır. Defterlerde yer alan şikâyetlere göre yiyecek, giyecek ve barınma gibi çeşitli sosyal hizmetleri sunan vakıfların mütevellileri, hizmetin toplumsal kanada ulaşmasına engel olmuşlardır. Böyle bir durum Hindiyeye Tekkesi'nde meydana gelmiştir. Kaynaklarda Hindiyeye ya da

Hindiyan (BOA, EV. d., 16232, ss. 2) olarak geçen tekke, Hızanoğlu sokakta bulunmaktadır (Durma, 2015, ss. 124) 1848 yılındaki berat suretine nazaran bu tekke, IV. Murat (1623-1640) tarafından inşa ettirilmiştir (BOA, MŞH. ŞSC. d. 8820, ss. 117, h. 201; Yıldız, 2010, ss. 92). Tekkenin devamlılığını sağlamak için Halilürrahman Vakfı'ndan, günlük otuz iki adet ekmek, beş okka et, on bir köpek aşı ve gayrimenkul bağışlamıştır (Birecikli, 2012, ss. 251; BOA, EV. d., 12373; BOA, EV. d., 12979). Yine bu tekkeye Mencek Zaviyesi Vakfı'ndan bazen dört akçe¹² ile Kızıl Camii¹³ Vakfı'ndan da iki akçe verilmektedir. Bu üç vakıf tarafından desteklenen Hindiye Tekkesi'nin¹⁴ sosyal hizmetini mütevelliler bertaraf etmişlerdir. 1770 yılında Hindiye fukarası ve şehrin ileri gelenleri Divan'a arzuhal sunarak mütevellilerden şikâyetçi olmuşlardır. Çünkü bu vakıflardan tahsil edilen yiyecek ve akçelerin fukaraya sarf edilmesi gerekirken mütevellilerin vermemesi şikâyetle neden olmuştur (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 177, ss. 182, h. 790).

Hindiye Tekkesi gibi Emir Mencek Zaviyesi Vakfı'nın¹⁵ da sosyal hizmetleri arasında yiyecek ve erzak tahsil etmek yer almaktaydı. Ancak vakfın mütevellisi Seyyid İbrahim, vakfın şartı olmasına rağmen bunları tahsil etmemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 4, ss. 469, h. 1988).

Toplumsal yaşama sunmuş olduğu hizmetlerle katkı sağlayan vakıfların (Işık, 2019, ss. 1, 2) hizmetlilerine de önemli görevler düşmekteydi. Fakat hizmetlilere yapılan müdahaleler hem vakıf hizmetini hem de hizmetlilerini zor durumda bırakmıştır. Aynı veya farklı vakıf çatısı altındaki hizmetlilerin, hizmetlerine yönelik yaptığı müdahaleler şikâyetlerde ağırlıklı olarak yer almıştır. Yine bu şikâyetlerde herhangi bir vakıfta görevli olmayan kişilerin de müdahalelerde bulundukları görülmektedir. Beratlarla tevcih edilen hizmetlilerin uğramış oldukları görev gaspı onları, Divan'da bir hak arayışına sevk etmiştir. İfa ettiği hizmetin kendi hakkı olduğunu vurgulayan vakıf hizmetlileri, beratları meşrulaştırma aracı olarak kullanmıştır. 1694 yılında görev gaspına maruz kalan İshak Çelebi, bu meşrulaştırma aracını kullananlar arasında yer almıştır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 18, ss. 67, h. 322).

¹² 1856 yılında Mencek Zaviyesi Vakfı'ndan tekkeye verilen tutar 12 akçe olmuştur (BOA, EV. d., 15803, ss. 3).

¹³ Bu caminin diğer adı Cami-i Kebir'dir (BOA, C. EV., 512/25864; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 335, h. 687; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8843, ss. 197, h. 176; Küçükaçar, 2017, ss. 665; Cula, 2017, ss. 75).

¹⁴ Tekke ile ilgili daha detaylı bilgi için şu çalışmaya bk. (Ekinci & Torkak, 2023, ss. 105-114).

¹⁵ Memlûklerin Şam Meliki Emir Mencek tarafından kurulan vakfın gelirleri Vefaî tarikatı şeyhlerine bağlanmıştır. Vakıfla aynı ismi taşıyan hamam ve han da bulunmaktadır (Bizbirlik, 2002, ss. 376; Ekinci & Polat, 2022, ss. 17; Turan, 2012, ss. 174; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8823, ss. 14, h. 28; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8823, ss. 330, h. 694; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8832, ss. 385, h. 943; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8835, ss. 24, h. 7; BOA, EV. d., 14164, ss. 2; Öztürk, 2020, ss. 363; Tekin, 2019, ss. 91).

1721 yılında Hasan Paşa Cami-i Şerif Vakfı mütevellisi Mehmed Hanif, kaza sakinlerinin müdahalesi ile karşılaşmıştır. Müteveli, vazife talebiyle rencide edildiklerini beyan ederek şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 88, ss. 27, h. 1). Görev gaspında müşteki tarafın berat ile görevli olduğu, müştekanın¹⁶ da beratsız olduğu şikâyetlerde vurgulanmaktaydı. Örneğin 1725 yılında Halilürrahman Medresesi'nde müderris Mustafa'nın *şeyhülislam işareti ile maliye tarafından beratlı* olduğu, fakat kaza sakinlerinden bazı kişilerin beratsız müdahale ettiği önemle belirtilmekteydi (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 105, ss. 288, h. 1). Yine 1789 yılında Kutbeddin Camii hatibi Seyyid Mehmed Halife'nin beratla görevli olduğu, ancak ashab-ı ağrazın ise beratsız müdahale ettiği şikâyetle geçmekteydi (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 193, ss. 17, h. 68). Ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kötü maksatlı kişilerin müdahalesine Şatır Hüseyin Ağa Camii imamı Seyyid Mahmud da maruz kalmıştır. Mahmud, ashab-ı ağraza karşı haklılığını, berat ile delillendirmeyi tercih etmiştir. Divan da bu delil karşısında defterlere bakarak, imametin Mahmud'a ait olduğunu ve ashab-ı ağrazın da askerî beratla taarruz etmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 114, ss. 166, h. 3; BOA, AE. SAMD. III.,84/8444). Divan'ın defterlere müracaat etme geleneği bu gibi şikâyetlerde hüküm vermesini sağlamıştır. Zira Atik Şikâyet Defterleri'ndeki çoğu konularda Divan, sorunun çözülmesi için yerel idarecilere talimatlar vermekteydi. Fakat hem bu şikâyetle hem de mütegalibeye istinat edip müdahalede bulunanlara karşı defterlere bakarak hüküm vermiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 18, ss. 67, h. 322).

Sahte beratlarla veya mütegalibeye istinat edip müdahaleyi gerçekleştiren olduğu gibi devlet görevlisini dayanak sağlayanlar da bulunmaktaydı. 1723 yılında Tohtemur Camii¹⁷ imamı Molla Muhiddin Ali, vazifesine karşılık gelen bedeli vakfın mütevellisinden talep etmiştir. Ancak müteveli vermemekte bahane etmenin yanı sıra ashab-ı ağrazdan Yusuf ve İsmail, iskân kâtibi Abdurrahman'a dayanarak müdahalede bulunmuşlardır. Haksızlığa uğradığını belirten Molla Muhiddin Ali, yerel güçlerin hukuksuz ittifakından şikâyetçi olmuştur. Divan da olayın çözümünü mahalline bırakmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 80, ss. 69, h. 3).

Vakıf hizmetlilerinin vefatından sonra hizmetin kendi hakkı olduğunu beyan eyleyen taraflar, haksızlıklarını yine beratlar ile delillendirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda beratlar hem şikâyetçinin hem de şikâyet edilenin kullanmış olduğu bir savunma aracıydı. Ancak bunun doğruluğunu kanıtlayacak ve hüküm verecek kurum Divan-ı Hümayun'du. Nitekim şikâyetlerde görüldüğü üzere Divan, defterlere bakarak şikâyet eden ve edilenlerin kayıtlı olup olmadığını kontrol etmekteydi. Yine Divan, beratları gereğince zapt ettirilmemesi konusunda da talimatlar vermekteydi. Şöyle ki 1724 yılında Mevlevihane Vakfı'nda günlük on akçe vazifeyle mutasarrıf

¹⁶ Müşteki şikâyet eden, müşteka şikâyet olunan anlamındadır (Şemseddin Sami, 2004, ss. 1350).

¹⁷ Halk arasında Tahtamor Mescidi olarak bilinmektedir. Hasan Padişah Camii'nin doğu tarafında bulunmaktadır (Kürkçüoğlu, 2013, ss. 86).

Şeyh İbrahim, buk'a müderrisi Derviş İbrahim'in vefat ettiğini ve vefatından sonra Abidin'in bu boşluktan faydalanıp görevini gasp ettiğini belirtmektedir. Maliye tarafından geçici olarak verilen berat ile vazifenin kendi hakkı olduğunu söyleyen Şeyh İbrahim'in şikâyetinin ardından Divan, *beratı mucebince zapt* ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 80, ss. 461, h. 2). 1741 yılında ise Urfa kadısının, buna benzer bir konudan ötürü Divan'a mektup gönderdiğini görmekteyiz. Kadının şikâyetine göre Tohtemur Camii'nde askerî beratla duâgû Şeyh Ahmed vefat etmiştir. Vefatından sonra diğer Ahmed, bu beratı kendi üzerine almıştır. Kadı ise askerî tarafından kaydının silindiğini ve bunun şarta aykırı şekilde vazife talebinde bulunduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Her ikisinin aynı isme sahip olması ve Şeyh Ahmed'in vefatından sonra bu kayıttın silinmemesi muhtemelen böyle bir problemin meydana gelmesine neden olmuştur. Nitekim kadının şikâyeti sonrası Divan da kayıttın silinmesi emrini vermiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 170, ss. 441, h. 1533).

Vakıflarda vefat haricinde görevi feshedilen kişilerin yerine gelen hizmetliler, eski hizmetlinin müdahalesine maruz kalmışlardır. 1725 yılında Şeyh Müslüm Zaviyesi'nden¹⁸ Şeyh Ömer böyle bir müdahale ile karşılaşmıştır. Şeyh Ömer'in şikâyetine göre Şeyh Mehmed'in görevinin feshedilmesi sonucunda zaviyeye şeyh olarak tevcih edilmiştir. Elinde de tevcih edildiğine dair beratı bulunmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen eski hizmetli Şeyh Mehmed, beratı aykırı şekilde müdahale etmiştir. Uğramış olduğu haksızlık üzerine Şeyh Ömer arzuhal sunarak Divan'a şikâyetini iletmıştır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 109, ss. 394, h. 4; BOA, C. EV., 255/13009; BOA, C. EV., 145/7224; BOA, C. EV., 469/23726). 1736 yılında ise Hamza Curun Vakfı mütevellisi Seyyid Ramazan, yine aynı konudan dolayı şikâyetçi olmuştur. Şikâyetle göre vakfın tevliyeti Seyyid Hasan'da idi. Ancak Seyyid Hasan ne vakfı tamir ettirmiş ne de mürtezikaların vazifelerine düşen parayı vermiştir. Müteveli olarak sorumluluğu yerine getirmeyen Seyyid Hasan görevinden alınarak yerine Seyyid Ramazan gelmiştir. Berat ile tevcih edildiğini beyan eyleyen Seyyid Ramazan, eski müteveli Seyyid Hasan'ın zaptına maruz kalmıştır. Bu zaptın ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat ederek beratın Seyyid Ramazan üzerinde olduğunu ve olayın mahkeme ile çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 154, ss. 22, h. 76).

SONUÇ

Atık Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili şikâyetlerin genelinde tevliyete, gelirlere, sosyal hizmetlere ve hizmetlilere karşı haksız bir müdahalenin olduğu görülmektedir. Şikâyetlerde *dahl* kelimesi ile ifade edilen müdahaleler, vakıf görevlileri tarafından gerçekleştirildiği gibi aynı zamanda kaza sakinleri ya da

¹⁸ Zaviye, Suruç'ta Şeyh Müslüm köyünde bulunmaktadır (BOA, A. {DVNSAHK.CZRKD. d. 24, ss. 55, h. 2; BOA, A. {DVNSAHK.CZRKD. d. 24, ss. 72, h. 1, 2).

mütegalibe, ashab-ı ağraz gibi yerel güç odakları tarafından da gerçekleştirilebilmekteydi.

Tevliye müdahalelerinde vakfın yönetimini üstlenen mütevelliler, vazifelerine karşılık gelen bedeli alamamışlardır. Yine mütevelliler, hizmetlerini yerine getirmelerine rağmen görev zaptına maruz kalmışlardır. Müşterek tevliyetlerde ise ortaklardan biri, diğerinin hissesine ve vazifesine karşı haksız müdahalelerde bulunmuştur. Bu gibi müdahalelerde beratlar önemli bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü gerek şikâyetçinin gerekse de şikâyet edilenin kendini savunma delili beratlar olmuştur. Bir taraf maliye beratını diğer taraf ise askerî beratını öne sürerek, görevin kendi hakkı olduğunu iddia edebilmekteydi. Her iki tarafın iddiasını kanıtlayacak yer ise Divan-ı Hümayun olmuştur. Nitekim iletilen şikâyetler neticesinde Divan, Evkaf veya Anadolu Muhasebe Defterleri'ne bakarak kimin iddiasının ya da kimin beratının kayıtlı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Müteveli haricinde diğer vakıf hizmetlilerinin şikâyetlerinde de Divan aynı şekilde defterlere bakma geleneğini devam ettirmiştir. Aynı ya da farklı vakıftaki görevliler, birbirlerinin hizmetlerine müdahalede bulundukları gibi herhangi bir vakıfta görevli olmayanlar da hizmetlilere karşı müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu gibi müdahalelerde vakıf hizmetlileri berat ile tevcih edildiğini özenle vurgulamıştır.

Görevin kendi hakkı olduğunu iddia edenler kadar vakfın gelir kaynaklarının da kendi hakkı olduğunu iddia edenler bulunmaktaydı. Bu iddialar arasında temlik yer almaktaydı. Sahte temlik yolu ile arazinin kendi mülkiyetinde olduğunu iddia edenler bu vesile ile vergiyi zapt etmişlerdir. Vakıf gelirinden haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler şahsi çıkarlarına yenik düşmüşlerdi. Nitekim devletin sosyal, siyasî ve iktisadî açıdan sıkıntılı dönemleri şahsi çıkarlarına yenik düşenler için uygun bir ortamı yaratabilmekteydi. Şöyle ki Mevlid-i Halilürrahman Vakfı ile ilgili bir şikâyet *gadr-i külli sevdasında* olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu bu haksızlık ve zulüm sevdası kişisel çıkarlarına yenik düşmelerine neden olabiliirdi. Yine şikâyetlerdeki *kanaat etmeme* kelimeleri de bu yenik düşme halini betimler nitelikteydi. Hissesine veya hizmetine kanaat etmeyenler hem vakıfların gelirlerine hem de sosyal hizmet ve hizmetlilerine müdahale etmişlerdir. Dolayısıyla Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili şikâyetlerde, sayısız hizmetleri ifa eden vakıf müessesesinin zaman içerisinde eski fonksiyonunu kaybettiğine dair önemli envanterler sunduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bürokrasinin, idarenin ve çalışanların dahil olduğu şikâyetler buna dair önemli ipuçları içermektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

(BOA)Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A.{DVNSAHK.CZRKD. d. (Bab-ı Asafi-Cezair ve Rakka Ahkâm Defterleri)

24.

A.{DVNSŞKT. d. (Bab-ı Asafi-Atık Şikâyet Defterleri) 4; 13; 18; 39; 41; 42; 44; 51; 80; 88; 104; 105; 109; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 120; 125; 126; 132; 149; 152; 154; 163; 170; 177; 193.

AE. SAMD. III. (Ali Emiri-III. Ahmed) 84/8444.

C. EV. (Cevdet-Evkaf) 145/7224; 255/13009; 469/23726; 512/25864.

EV. d. (Evkaf Defterleri) 12373; 12979; 14164; 15803; 16232; 17350; 18256; 22052.

MŞH. ŞSC. d. (Urfa Şer'iyye Sicilleri) 8820; 8822; 8823; 8830; 8832; 8835; 8843.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Akdağ, M. (2020). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1984). İslam hukukunda ecr-i misil müessesesi ve günümüz hukukuna te'sirleri. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (2), 339-375.

Akipek, Ş. & Altaş, H. (1988). Vakıflarda evladiye davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 47 (1), 145-151.

Akpınarlı, F. (1996). *Şanlıurfa cülha dokumacılığı*. Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

Aktaş, N. (1991). Atık Şikâyet Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IV, 68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, M. (2007). Osmanlı vakıf sisteminde bozulma üzerine bazı düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 166, 67-83.

Alkan, M. (2014). *Adana vakıfları insan, vakıf ve şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetiminde tevliyet: İstanbul örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 16 (32), 551-558.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*. 2, 279-386.

Barkan, Ö. L. (1980). Türk-İslâm toprak hukuku tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı şekiller. *Türkiye'de Toprak Meselesi 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Birecikli, İ. B. (2012). Medine-i Urfa şer'iyye sicillerine (204, 205, 218, 225 no'lu) göre Urfa Kazası'nda vakıflar 1845-1899. *Vakıflar Dergisi*. 37, 245-264.

Bizbirlik, A. (2002). *16 yüzyıl ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde vakıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cin, H. & Akgündüz, A. (2011). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Cula, B. (2017). *227/2 numaralı Şanlıurfa şer'iyye sicili transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1887)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Çoban, H. (2018). *206/3 numaralı Urfa şer'iyye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (367-602)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Durma, A. (2015). *Evliyalar şehri Urfa*. Şanlıurfa: Erol Matbaası.

Ekinci, A. & Asoğlu, İ. (2018). Karaköprü kariyesinin Şazeli Şeyh Ali Dede'ye temlikine dair fermân. Abdullah Ekinci (Ed.) *Osmanlı Urfası 2*. 189-195. İstanbul: Urfa Okulu Yayınları.

Ekinci, A. & Paydaş, K. (2008). *Taş devrinden Osmanlıya Urfa tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Ekinci, A. & Polat, M. (2022). Memlûklülerden Osmanlı'ya Mencek Bin Abdullah vakfı, vakfiye'ye göre Ruha ve Ruha'da vefâîlik. Süreyya Eroğlu Bilgin, Seçil Çokoğlu, Muharrem Oral (Ed.) *Bir Ömür Urfa: A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı*. 17-59. Ankara: Gece Kitablığı.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Osmanlı döneminde Karaköprü. Abdullah Ekinci (Ed.), *Karaköprü Tarih ve Kültür Atlası 1*. 185-207. Şanlıurfa: Karaköprü Belediyesi Kültür Yayınları.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Urfa ve Birecik'te zulmün öznesinde iki isim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22 (2), 589-610.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2023). Rumiye Şeyhi Mahmud Urmevî'nin evlatlarına ait temliknâme sureti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 58, 41-54

Ekinci, A. & Torkak, B. (2023). Urfa’da mistik bir mekan: Hindiye Tekkesi. *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*. 44, 105-114.

Ekinci, A. (2018). Şehrin aynası kapılar: Urfa şehir kapıları. Abdullah Ekinci (Ed.) *Osmanlı Urfası 1*. 67-77. İstanbul: Urfa Okulu Yayınları.

Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3 (5), 107-139.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XLII, 475-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Işık, H. (2019). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış*. 16, 1-10.

İnalcık, H. (1959). Osmanlılar’da raiyyet rüsumu. *Belleten*. 23 (92), 575-610.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2017). *Osmanlı’da devlet, hukuk ve adâlet*. İstanbul: Kronik Kitap.

İnalcık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi-1 (1300-1600)*. (Çev. Halil Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İpşirli, M. (2011). Temliknâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XL, 430-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kahraman, Ş. (2016). *214 nolu Urfa şer’iyye sicilinin (H.1287-H.1288/M.1870-1871) 1-163. sayfaları arası transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kaya, M. (2017). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında aile vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kaya, P. H. & Koca, M. (2020). Osmanlı’dan günümüze vakıf sisteminin gelişimi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2), 146-160.

Kaya, S. (2014). *Osmanlı hukukunda icâretetyn*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Kazıcı, Z. (1999). Osmanlılar’ın Haremeyn’e bakışları. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 12 (3-4), 237-242.

Kırçıl Akkoç, F. (2010). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1550-1565) Bursa vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kovacs, N. E. (2013). 17. yüzyılda Divan-ı Hümayun’un şikâyet defterleri. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu (Haz.) *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv*

Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 1. (21-23 Kasım İstanbul). 273-284. Ankara: Korza Basım.

Köprülü, F. (2005). *İslâm ve Türk hukuk araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Küçükacı, İ. (2017). *213 numaralı Şanlıurfa şer'iyye sicili'nin (176-349 sayfaları arası) transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1290-1292/M. 1873-1875)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kürkçüoğlu, A. C. (1990). *Ruha'dan Urfa'ya: 1780-1980*. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü.

Kürkçüoğlu, A. C. (2013). *Şanlıurfa ili camileri*. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1988). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Majer, H. G. (1984). *Das osmanische registerbuch der beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Mumcu, A. (2020). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix.

Öğüt, T. (2013). *18-19. yy'da Birecik sancağında iktisadi ve sosyal yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, M. (2020). *216/2 numaralı Urfa şer'iyye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1315-1317/M. 1897-1899)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Öztürk, N. (2006). Mütevellî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXII, 217-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde Arap kentleri*. (Çev. Ali Berktay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Singer, A. (2004). *Osmanlı'da hayırseverlik (Kudüs'te bir haseki sultan imareti)*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin Allahverdi, R. (2016). Zürrî vakıfların idaresinde yaşanan sorunlar. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 43, 313-323.

Şemseddin Sami. (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şensoy, F. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların ekonomi boyutları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 10, 41-63.

Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat*. 3 (5), 57-66.

Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı toplumunda bir sosyal kurum olarak vakıf çeşitleri ve işleyişi. *Dini Araştırmalar*. 4 (12), 197-205.

Tekin, H. (2019). *219 numaralı Urfa şer'iyye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1311-1312/M. 1893-1895)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Torkak, B. (2023). *Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Tuğ, B. (2023). *Namus siyaseti: 18. yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda ırz, şiddet, hukuk*. (Çev. Gülbin Akgün). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tunç, M. N. (2020). Hurufat defterlerine göre vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar: Adıyaman vakıfları örneği. *Vakıflar Dergisi*. 53, 101-114.

Turan, A. N. (2012). *XVI. yüzyılda Ruha (Urfa) sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turgut, B. (2020). *Urfa vakıfları (1850-1900)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

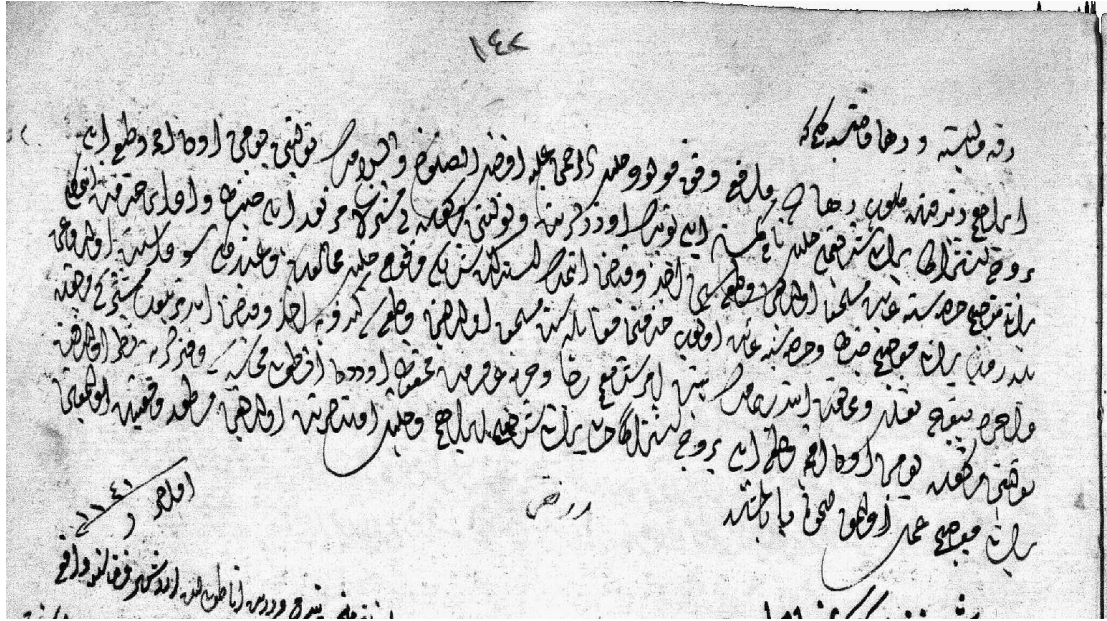
Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XLII, 479-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldırım, M. (2020). *206/4 (603-815) numaralı Urfa şer'iyye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yıldız, A. (2010). *204 numaralı şer'iyye sicili defterine göre Urfa'da ekonomik sosyal ve kültürel hayat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

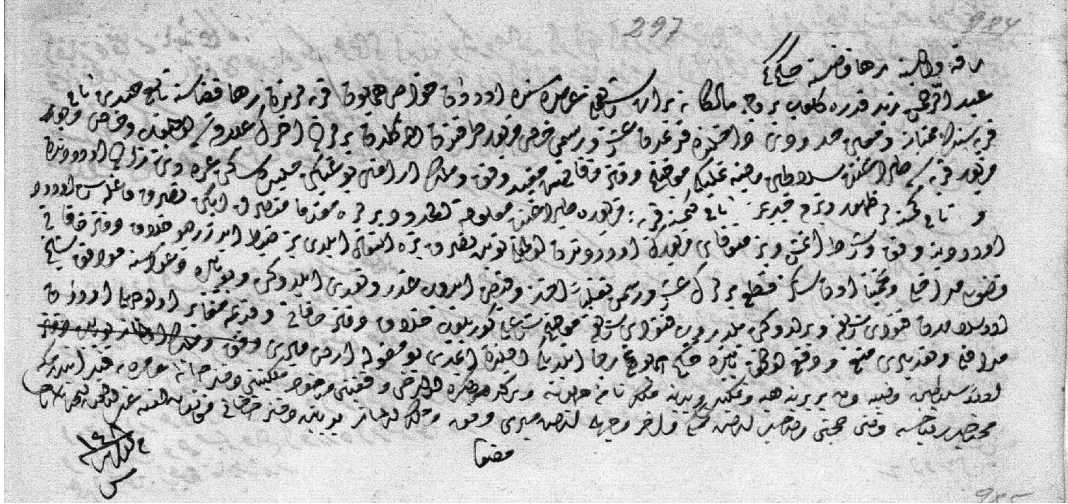
EKLER

EK 1. Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nda Müşterek Tevliyetle İlgili Şikâyet



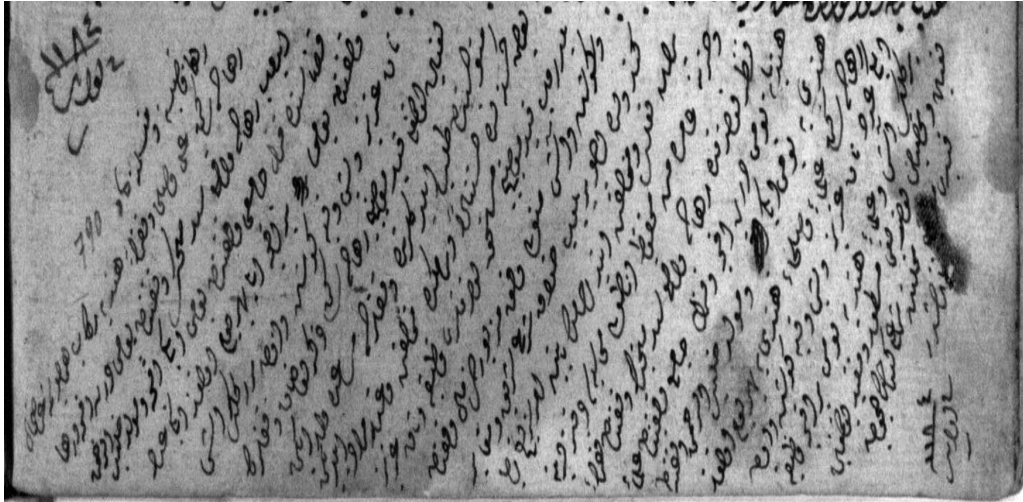
Kaynak: BOA, A. {DVNSŞKT. d. 120, ss. 142, h. 1.

EK 2. Hamavizâde Ailesinden Bazı Kişilerin Selatin-i Maziyye Temlik İddiasıyla İlgili Şikâyet



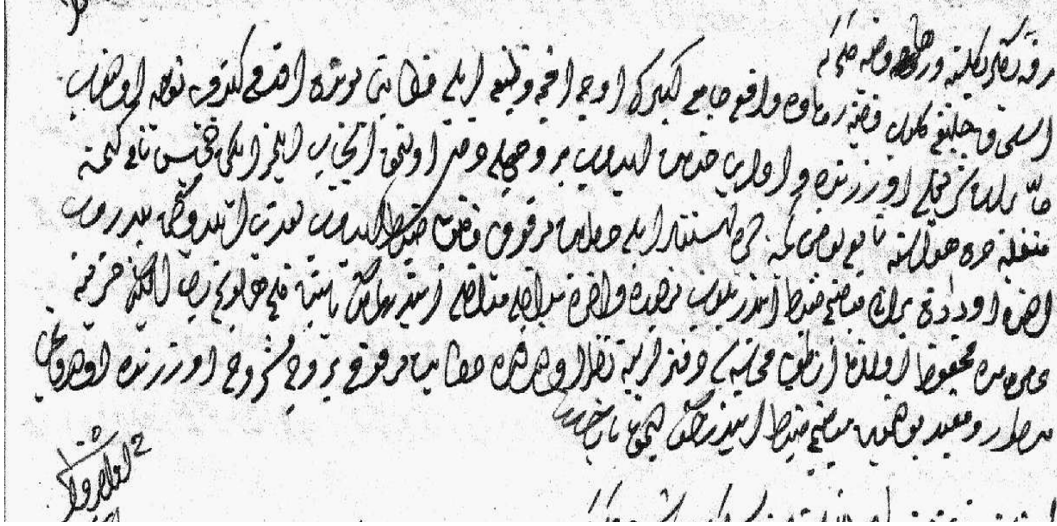
Kaynak: BOA, A.{DVNSŞKT. d. 149, ss. 297, h. 984.

EK 3. Hindiye Tekkesi'nde Sosyal Hizmetin Yerine Getirilmediğine Dair Şikâyet



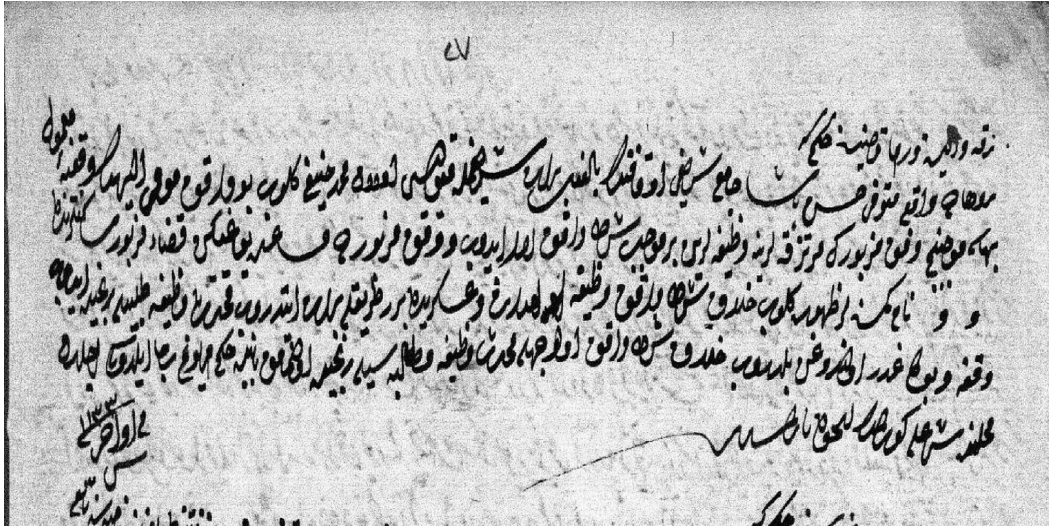
Kaynak: BOA, A.{DVNSŞKT. d. 177, ss. 182, h. 790.

EK 4. Cami-i Kebir Hatibi İshak Çelebi'nin Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet



Kaynak: BOA, A.{DVNSŞKT. d. 18, ss. 67, h. 322.

EK 5. Hasan Paşa Cami-i Şerif Vakfı Mütevellisi Mehmed Hanif'in Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet



Kaynak: BOA, A.{DVNSŞKT. d. 88, ss. 27, h. 1.